

הדילמה המרתקת של ההולך במדבר ואינו יודע מתי שבת* 3)

זה לא מכבר, עסקנו בהלכה שבסימן שד"מ – דינו של אדם הנמצא במדבר ללא כל אמצעי תקשורת, ושכח באיזה יום בשבוע יצא מביתו, וכן באיזה יום הוא נמצא כעת, כך שלמעשה הוא איננו יודע מתי תחול שבת קודש. ההולך במדבר נמצא במצב תמידי של פיקוח נפש, שכן עליו לדאוג לקיומו ולא תמיד יש בידיו להימנע מחילול השבת. מאחר שהוא איננו יודע מתי שבת, בכל יום ויום יש בידו ספק דאורייתא האם שבת היום או חול. משום כך ההלכה היא שאסור לו לעשות מלאכה אלא אך ורק מה שמוכרח לעשות לצרכי אותו היום.

כפי שביארנו, כלל זה נכון גם אם הוא יכול במשך יום אחד לעשות מלאכה עבור כל ימות השבוע, באופן שלמעשה יגרום ליותר סיכוי של חיסכון בחילול שבת, שהרי באופן זה יש סיכוי של אחד לשבע בלבד שעשה מלאכה בשבת, ומלאכה זו למעשה נחשבת מלאכת פיקוח נפש, אך כפי שביארנו, ההלכה אינה כך, ולא הותר לו אלא לעשות את צרכי אותו היום בלבד. הטעם לכך הוא שבעוד והוא אכן מוכרח ואנוס על צרכי אותו היום, צרכי המחר עדיין אינם בגדר פיקוח נפש, ולכן הוא נחשב כמי שעושה אותם מרצונו. לכן הם אסורים.

יש הרבה מה לעיין ולבאר ביסוד הלכה זו, אך על כך הרחבנו במאמר הקודם בנושא. לעומת מצב זה, ישנו מצב שונה במקצת, ששינוי קטן בינו לבין המקרה הקודם משנה את הדין לגביו ומעורר סוגיא מרתקת. המקרה הראשון עסק במי שאינו יודע גם באיזה יום יצא מביתו וגם כמה ימים חלפו עד הנה. אך המקרה השני עוסק במי שגם הוא אינו זוכר באיזה יום יצא מביתו, אבל הצליח לזכור את מנין הימים שחלפו מאז. לדוגמא – הוא יודע שהיום ארבעה ימים מאז שיצא מהבית. מה דינו?

כותב השולחן ערוך (סעיף ב') על יסוד דברי רבא בגמרא (שבת סט, ב):

"היה יודע מנין יום שיצא בו, כגון שיודע שהיום יום רביעי או יום חמישי ליציאתו אבל אינו יודע באיזה יום יצא, מותר לעשות מלאכה כל מה שירצה ביום שמיני ליציאתו שביום כזה יצא מביתו, דבודאי לא יצא בשבת; וכן ביום ט"ו, וביום כ"ב, וכן לעולם".

כלומר, מאחר שפשוט שלא יצא מביתו בשבת קודש, אם כן ביום השמיני ליציאתו בודאי אינו יום שבת. ביום זה הוא יכול לעשות מלאכה, ושאר הימים אסורים שהרי הם אכן בספק שבת.

נוכחותו של יום כזה, שהוא ודאי חול, מעוררת הזדמנות פז להתארגן ביום זה לצרכי כל השבוע – בכדי לחסוך בחילול שבת! ואכן כך כותב הריטב"א:

"בההוא יומא שהוא ודאי חול - יש לו לעשות כל מה שאפשר לפרנסתו לשאר הימים".

יש שדייקו על פי חידוש דין זה תמיהה פלאית שבין הרמב"ם לראב"ד. כתב הרמב"ם (הלכות שבת פרק ב הלכה כב): "ואם ידע שהוא שמיני ליציאתו או חמשה עשר ליציאתו וכיוצא בזה המנין, הרי זה מותר לעשות מלאכה באותו היום, שהרי הדבר ודאי שלא יצא בשיירה בשבת, ושאר הימים חוץ מיום זה עושה כדי פרנסה בלבד". על כך משיג הראב"ד: "ואם ידע שהיום שמיני ליציאתו או חמשה עשר ליציאתו וכיוצא בזה. א"א פ"י יום אחד יתר על שביעיות אותו יום נותר בכל מלאכה".

רבים ממפרשי הרמב"ם התפלאו מאוד – מה מתכוון הראב"ד להשיג על הרמב"ם, ולכאורה הם אומרים את אותו הדבר וכפי שעולה מן הסוגיא? נאמרו על כך תירוצים רבים. אחד התירוצים היותר נאים, מדקדק את הבדל הלשון בין הרמב"ם לראב"ד. בעוד שהרמב"ם כתב "הרי זה מותר לעשות מלאכה באותו היום", כלומר – מתייחס לאדם הפועל והעושה ו"מתיר" לו לעשות מלאכה, הראב"ד נקט לשון "אותו יום נותר" בכל מלאכה. מבאר בעל הקרבן חגיגה, שהראב"ד הבין מדברי הרמב"ם שבאותו היום חל רק היתר על עשיית מלאכה ואין חובה כלשהי לעשות ביום זה מלאכה עבור שאר ימות השבוע (וזאת ניתן לדקדק גם מסוף דברי הרמב"ם שכתב שבשאר הימים חוץ מיום זה עושה כדי פרנסה בלבד – הרי שלא הטיל עליו אחריות לדאוג ביום זה לצרכי הימים האחרים בשבוע). לכן בהגהתו מעיר הראב"ד, שלשון "היתר" שייכת רק בהתייחס ל"יום", שהיום נותר במלאכה, אבל ביחס לאדם ההולך במדבר קיימת "חובה" לעשות מלאכה – כלומר לדאוג לצרכי שאר הימים.

גם אם אין זו כוונת הראב"ד, הדקדוק בדברי הרמב"ם ובמיוחד מסיום לשונו, אכן מורים שדעתו אינה כדעת הריטב"א והר"ן, אלא לדעתו אין חובה להכין את צרכי השבוע באותו היום. הרוצה לדחות יוכל לטעון שהרמב"ם מדבר במצב נתון שבו בכל יום ישנה האפשרות לדאוג רק לצרכי אותו היום ולא לצרכי ימות השבוע האחרים.

השפת אמת מדקדק שאין חובה כזאת מגוף הגמרא עצמה. על דברי רבא שבאותו היום "עושה מלאכה כל היום כולו", מקשה הגמרא "פשיטא"! כלומר, מאחר שברור לו שאכן היום אינו שבת, מה החידוש בכך שמותר לו לעשות מלאכה. מדייק השפת אמת:

"לכאורה נראה דעושה בו פרנסת ששה ימים הנשארים גם כן, כיון דהיום ודאי איננו שבת, אך לפי זה מאי מקשה 'פשיטא'?"

כלומר, היה לגמרא לפרש את כוונת רבא, שבאותו היום הוא "חייב" לעסוק במלאכת כל ימות השבוע בכדי להימנע מחילול שבת. מאחר שהגמרא לא העמידה בכך, בהכרח שאין חובה כזאת.

בכדי לבאר את הדברים, מנתח השפת אמת את המצב מבחינת דיני הספיקות. ראשית הוא מניח, שמדאורייתא אין עליו איסור לעשות מלאכה בכל יום ויום למרות שהוא ספק שבת, בין אם מצד שיטת הרמב"ם שכל ספק דאורייתא לקולא מדאורייתא, ורק מדרבנן צריך להחמיר בספיקות, ובין אם מצד דין רוב - שכלפי כל יום רוב הצדדים הם שאינו יום השבת. [כזכור, במאמר הקודם התייחסנו לטענה זו שכלפי כל יום קיים רוב שאינו שבת וכתבנו שמכל מקום חובה להחמיר בספק זה, על פי דברי המגן אברהם שכתב שמכל מקום יש לספק זה דין "קבוע" שבו אין הולכים אחר הרוב. השפת אמת מתייחס לכך ומעיר שמכל מקום החומרא שלא ללכת אחרי הרוב במקום "קבוע" כשאנו ניכר היא רק מדרבנן].

אם כן, כל האיסור על עשיית מלאכה מעבר לצרכי פיקוח נפש של אותו היום אינו אלא מדרבנן! לכן, כותב השפת אמת שגם באופן שיש בידיו לעשות מלאכה ביום שבו בוודאי אין זה שבת ובכך להימנע ממלאכה בשאר הימים שהם ספק שבת, הוא איננו מחוייב לעשות כן אלא יכול להשאיר את המלאכה לאותו היום.

שיטה שלישית לעומת זאת, בחדושי הר"ן (מיוחס לו) מביא:

"ויש אומר דצריך לעשות כדי שתי פרנסות ליומו ולמחרתו דאפשר שהוא שבת, ולא נהיר אלא מסתברא שעושה באותו יום כדי מה שיוכל לעשות עד כדי פרנסת של שבעת הימים".

כלומר, הר"ן מסכים עם הריטב"א, ודוחה שיטה מעניינת שלפיה ביום זה שהוא בודאי חול, הוא חייב לעשות כדי "שתי פרנסות" – לדאוג לאותו היום ולמחרתו שאפשר שהוא שבת! על מה מבוסס גבול זה של אותו היום ומחרתו? מדוע לא יתחייב להכין לכל השבוע או לפחות לכל הימים שבידו לעשות כן?

לכאורה ניתן לבאר שיטה זו בשתי דרכים:

א. מאחר שבסופו של דבר הכנת הצרכים של כל יום ויום היא בגדר פיקוח נפש, קיימת הגבלה על החובה למנוע מערב שבת את חילול השבת שבמצב של פיקוח נפש. לדעה זו יש לשער שאדם באופן טבעי מכין את צרכיו להיום ולמחר ואינו עוסק בדרך כלל בהכנת צרכיו לטווח רחב יותר. לכן, מה שבכלל החשיבה הסבירה והרגילה של אדם

הנערך לקראת העתיד – נדרש ממנו בכדי למנוע חילול שבת שבמצב של פיקוח נפש, אך מה שאיננו בכלל זה, אפילו אם הוא בידיו וביכולתו, מאחר שהוא דורש מאמץ מיוחד וטרחה משמעותית, הוא איננו מחוייב בכך. לפי זה, סברת הר"ן לחלוק על כך, תהיה שחובתו של האדם לטרוח בכדי למנוע חילול שבת הגם שהוא ייעשה בהיתר כפיקוח נפש. ב. ייתכן שדעה זו סוברת באופן עקרוני כדעת השפת אמת, שאין חובה יסודית להימנע ממלאכה בימים המסופקים, ולכן גם אם נכון להכין את צרכי המחר, אין חובה מעבר לכך.

הדרך הראשונה מובילה לסוגיא הרחבה והידועה של מידת החובה המוטלת על האדם להתכונן מראש לקראת שבת שבה ישנו סיכוי שהוא יצטרך לחלל שבת מטעם פיקוח נפש ולהכין את כל הצרכים מראש בכדי להימנע מכך.

נשים לב בהקשר זה להבדל מעניין מאוד בתוך דברי המשנה ברורה בהלכה זו. בנידוננו, בסימן שד"מ ס"ק י"א, כותב המשנה ברורה:

"וכתבו האחרונים, דאם יכול לעשות מלאכה באותו היום שיספיק לו להתפרנס מזה כל השבוע, אסור לעשות מלאכה כל השבוע".

לעומת זאת, מצינו הלכה דומה למדי להלכה זו, בתחילת סימן ש"ל, בדינה של אישה מעוברת העומדת לקראת הלידה. שם הנוסח של המשנה ברורה אינו דומה:

"מן הראוי לאשה שהגיעה לחודש תשיעי, להזמין בכל ערב שבת כל הדברים הנצרכים לה, דשמא יזדמן לידתה בשבת, ולא תצטרך לחלל שבת".

הוי אומר – אין זו חובה אלא "מן הראוי". מדוע אצלנו הנוסח הוא ש"אסור" לו לעשות מלאכה כל השבוע?

שני תירוצים נאמרו בענין זה, ושניהם נכונים להלכה:

1. יש לחלק בין ספק לוודאי. המעוברת אינה יודעת בוודאות שתלד בשבת, ולכן מעיקר הדין היא יכולה להסתמך על הספק שמא לא תלד בשבת, ואם אכן תגיע השבת ויתברר שהיא זקוקה לחלל את השבת משום שמתחילה ללדת, אזי יהיה מותר לחלל את השבת. לעומת זאת, במקרה דנן, באותו היום שהוא יום חול בודאי, אנו יודעים בהחלט שיצטרך לחלל את השבת למחר, שהרי עדיין יהיה במדבר ועדיין יהיה לו צורך במזון. לכן, זו חובה גמורה עליו להכין עתה ולהימנע מחילול שבת ודאי למחר.

2. חילוק נוסף, נוגע לכך שהיוצא לדרך עשה שלא כהוגן – הייתה מוטלת עליו חובה עקרונית, כפי שמוטל על כל אדם מישראל, לדעת מתי הוא יום השבת ולשמרו. בכך שיצא לדרכו מבלי לדעת באיזה יום הוא יוצא ומשום כך שכח מתי יום השבת הוא פגע באחריות זו. כעת, כשיש על כל פנים יום אחד שבו הוא יודע שאינו שבת, חוזרת ומתגשמת חובתו ואחריותו לשמירת השבת בדרך של חובה להכנת כל צרכי השבוע ביום זה, ולכן אסור לו לעשות מלאכה בשאר הימים. לעומת זאת, המעוברת לא עשתה דבר שלא כדין ואם יתברר בשבת שהגיעה שעת הלידה – מאת השם היתה זאת. לכן אין חובה גמורה עליה להתכונן מראש למנוע את חילול השבת, ורק מן הראוי לעשות כן.

על כל פנים להלכה, הורו הפוסקים שבכל מקרה שאדם עומד בפני שבת שבה הוא מניח שייתכן או שבודאי יצטרך לחלל את השבת מטעמי פיקוח נפש – צריך להיערך לשבת זו מראש. להכין את המכשירים שיזדקק להם, ולהתאים את הרכב, את התיק ואת כל הדברים שהוא עלול להצטרך במהלך השבת, כל אחד לפי מצבו ועניינו. אך אין חובה לטרוח טרחה מרובה עבור זאת, כגון ללכת לשהות בקרבת בית החולים בשבת בכדי למנוע נסיעה ללידה, למרות שהעושה כן תבוא עליה ברכה (על כך עיין עוד בספר תורת היולדת פרק ב).